

TERVSZERŰSÉG A KÖZGAZDASÁGBAN

JELSZÓNAK vagy programnak gondolnék, pedig — talán Oroszországot kivéve — sehol egyik sem. A törekvés, amely több tervszerűséget akar belevinni az emberi társadalom gazdálkodásába, maga nem tervszerű megfontolás eredménye, hanem a kényszerűségé. Nem is máról-holnapra gondolták ki a gazdasági bajok leküzdésére, hanem voltaképpen eddigi eredményeivel és további lehetőségeivel együtt hosszú fejlődés terméke.

Az igazi, úgynevezett manchesteri liberalizmus, mely az ismert laissez faire, laissez aller elv alapján a gazdasági erők szabad; játékává való minden beavatkozást elvileg ellenzett és a verseny mi idenhatóságába vetett bizalmon építette fel a gazdasági élet gondolatvilágát, körülbelül a XIX. század legelején bontakozott ki teljesen. Uralma azonban alig tartott tovább félszázadnál. Már 1850 körül jelentkeznek a gazdasági élet társadalmi tényezői részéről törekvések a verseny megfékezésére; ez pedig tulajdonképpen annyit jelentett, mint a gazdasági élet bizonyos területén az erők vak játéka helyébe bizonyos tervszerűséget léptetni. A modern szövetkezeti mozgalomé a dicsőség, hogy ezen a téren is úttörőként szerepel. A rochdale-i takácsok által alakított első modern fogyasztási szövetkezet tulajdonképpen a termelés és fogyasztás összhangjában látta csodálatos intuícióval összeállított szövetkezeti programjának csúcspontját. De körülbelül ugyanabban az időben, a század derekán jelentkeztek a termelő tőke részéről is törekvések a verseny megfékezésére a kartelek első formáiban. Ezek ugyan kapitalisztikus jellegűek, azonban céljukat csak a piac szabályozása és a termelésnek megfelelő keretek közé szabása, tehát szintál bizonyos tervszerűség útján érhetik el.

A gazdasági élet társadalmi tényezőinek ezen, a szabad versenyen felépülő gazdasági rend bizonyos mérvű módosítására irányuló törekvéseivel csaknem egy időben jelentkeznek hasonlók az államok közgazdaságpolitikájában is. Ugyancsak a század derekán lép fel List Frigyes is, nagy hatást tett védvamos elméletével. A védvám pedig nem egyéb, mint a szabad verseny megkötése a nemzetek egymásközi gazdasági kapcsolatában, a nemzeti gazdaságnak kisebb-nagyobbfokú függetlenítése a világgpiactól, abból a célból, hogy a gazdasági élet bizonyos irányban történő tervszerű fejlesztése alatt a világgpiac behatásaitól többé-kevésbé mentesítve legyen. így is fogták fel az irányzatot azok az államok, amelyek azt hamarosan magukévá tették. Elöl járt ebben Németország, rövidesen a Birodalom megalakulása után, csakhamar követte azt Franciaország, a Monarchia, Olaszország, Oroszország és a kisebb államok, úgyhogy a század végén már csak az egyetlen Anglia

tartott ki a teljes szabadkereskedelmi elv mellett. Hogy e vámfalak és az egyes nemzeti gazdaságoknak különböző külkereskedelmi szerződésekkel való összekötöttsége mellett is lehet világpiacon és világgazdaságról beszélni abban a korszakban, az az úgynevezett legnagyobb kedvezmény záradékának volt köszönhető. Ez magától értetődő része volt akkor minden szerződésnek és így minden vámfalon hagyott bizonyos rést, amelyen át a nemzetek közti szabad verseny érvényesülhetett.

Jött azonban a háború, amely a vámfalakat várfalakká alakította át. Mögöttük légmentesen elzárkózva folytak az óriási gazdasági erőfeszítések, hogy az egyes országok összes gazdasági erői a győzelem kivívásának szolgálatába állíttassanak. Különösen szükség volt erre azokban a hadviselő államokban, amelyek blokád alatt álltak. Természetes, hogy itt a szabad verseny úgyszólván teljesen megszűnt, hiszen alig volt oly termék, amely vagy hadi, vagy közéleti érdekéből nem vonatott volna legmesszebbmenőleg úgy a termelés, mint az elosztás, sőt a fogyasztás szempontjából is állami ellenőrzés alá. Ugyanez történt, ha talán nem is úgy mértékben, az antantállamokban, azok gyarmataikkal egységesen alkottak egy-egy ilyen gazdaságilag zárt területet, amelyen az állam beavatkozása igen messzemenő volt, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy ellenkező irányú célkitűzésekre volt szükség, mint nálunk, például a gabona árát nem maximálták, hanem minimalizálták.

Négy és fél év, illetőleg az átmeneti időszakkal együtt öt és fél év éppen elég volt ahhoz, hogy ezek a háborús szervek hatalmasan kifejlődjenek, kitenyésszék a maguk szakembereit, bürokráciáját és a termelőknél vagy a fogyasztóknál legalább részben kellemes emlékeket hagyjanak hátra. Mindenesetre a háborús tervgazdálkodás bebizonyította, hogy habár esetleg súrlódásokkal és zökkenőkkel, a modern korban is lehetséges a szükséglet és a termelés összehangolására törekedni és a gazdasági szabadságot jelentő versenyt ennek érdekében messzemenőleg visszaszorítani. A tapasztalatok egyúttal alkalmat adtak a módszereknek tanulmányozására.

A háború után a nemzetek nem siettek a várfalakat visszaalakítani a háború előtti egyszerűbb vámfalakká: sőt különböző körülmények, köztük az újonnan állami önállóságra előléptetett kis nemzetek önérzete csak fokozta a gazdasági elzárkózásra való törekvést. A bizalmatlanságnak és gyűlöletnek abban a légkörében, amely a háború után még jóidőig beborította a civilizált világot, ez könnyen ment, később pedig a válságnak hamarosan jelentkező tünetei szolgáltatták az elzárkózás indokát. Igaz ugyan, hogy a nemzetközi és a tudományos életben egyes fórumok erősen ragaszkodtak és ragaszkodnának még ma is a szabadkereskedelmi politikához; emlékezünk rá, hogy a Nemzetek Szövetsége számtalan kísérletet tett ebben az irányban. Tudjuk, hogy mindezek eredménytelenek maradtak és mióta Anglia is letért hagyományos útjáról, a szabadkereskedelmi iskola, amely a nemzetközi gazdasági életben a versenyt tenné meg szabályozóvá, kénytelen volt visszavonulni tankönyvekbe vagy ideológok teóriáiba.

Azt, hogy mennyire hanyatlott a gazdasági élet autonóm területén a szabad verseny tekintélye és uralma ugyanazon évtizedekben, ame-

lyeknek külkereskedelmi politikáján végigfutottunk, talán még kevésbé kell részletezni. Az ipari szervezés különböző formáinak előretörése a gazdasági élet egyes részeit már régen tervszerűvé tette oly mértékben, amennyire ezt az illető érdekcsoportok érdeke megkívánta és amennyire az állam támogatása nélkül, sőt utóbb már annak idegenkedésével szemben el lehetett érni. A szövetkezeti mozgalom ugyancsak óriási mértékben fejlődött, egyes országokban a kartelekét meghaladó hatalmat jelentett a gazdasági életből. Legerőteljesebb ágazatai egyrészt a fogyasztási, másrészt a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom, mely utóbbiból a háború óta különösen a szervezett értékesítésre irányuló, törekvések váltak nagyjelentőségűvé és mutattak fel egyes országokban igen számottevő sikereket. Mindkét mozgalom ugyancsak a tervszerűség elemét képviseli a szabad versennyel szemben, bár kétségtelen, hogy egyoldalú érdekek — egyrészt a fogyasztók, másrészt a mezőgazdasági termelők, főként kistermelők — szolgálatában, azonban a kartelekkel szemben azzal a lényeges különbséggel, hogy nyitva állnak mindenki számára, akinek szolgálataikra szüksége van, míg a kartelek törekvése az, hogy a minél nagyobb piac minél kevesebb termelő között oszolja meg. Ennyiben tehát a szövetkezetek, nem úgy, mint a kartelek, szűk csoport, hanem bizonyos társadalmi réteg valamennyi tagjának érdekében törekszenek a szabad verseny elvét a tervszerű együttműködéssel pótolni. A két—egyrészt a fogyasztói, másrészt a mezőgazdasági—szövetkezeti mozgalom pedig programjának végkifejlődésében, amint azt már mintegy négy évtizede tárgyalják és tanulmányozzák, közös pontban találkozónak a fogyasztói és termelői szövetkezetek közvetlen kapcsolata révén. Amennyiben ez szélesebb keretek között megvalósulna, voltaképpen annyit jelentene, hogy a szövetkezeti szervezett termelők minőség és mennyiség tekintetében igazodnának a szövetkezeti szervezett fogyasztók szükségleteinek irányításához. Ennyiben tehát a tervszerű gazdálkodás megoldása tulajdonképpen a leglényegesebb rész, a fejlődés csúcspontja a szövetkezetek programjában, még pedig, újból hangsúlyozzuk, már négy évtizede, de napjainkban is és kétségtelen, hogy ennek a körülménynek jelentőségét a tervgazdálkodási ideológia kialakulásában a világ nem-kollektivistá részében eddig nem eléggé méltányolták.

Azonban a szövetkezeti tervgazdálkodás is, bár gazdasági etika szempontjából össze sem hasonlítható a kartelekével, legalább is jelenlegi elgondolásai szerint, nem valamennyi osztály fölött álló közérdek, tehát nem a nemzeti öncélúság szempontja által irányíttatja magát. Az idevonatkozó újabb eszmeáramlatok pedig a gazdálkodás nemzeti érdekből történő szabályozásának gondolatában gyökereznek. A „nemzetgazdaság“ fogalma tulajdonképpen ma kezd realitássá válni, amikor nemcsak azt jelenti, hogy egy-egy nemzet gazdasági élete egységet képez, hanem azt is, hogy a nemzet magasabb célkitűzéseinek szolgálatába állíttatik és ilyen értelemben tudatos irányítás alá kerül; úgy mint például a nemzeti hadsereg. Ennek az eszmevilágnak kialakulása természetesen elsősorban a nemzeti gondolat hatalmas előretörésével függ össze. Ha azonban a gazdasági élet területén maradunk, akkor forrását máshol is megtalálhatjuk.

A háború kitörése óta az emberiséget a gazdasági élet nem tudja úgy ellátni, mint ahogy ahhoz szokva voltunk azelőtt. Majd ilyen, majd olyan okok miatt, mintegy húsz esztendeje hol ez, hol amaz a társadalmi osztály, de mindenesetre az emberiség többsége állandóan elégedetlen azzal, amit a gazdasági élet neki nyújt. E két évtized végén pedig megjelenik a válság, amelynek hatása alól még a nagytőke, a nagybirtok sem tudja magát kivonni; nemcsak vagyonállománya apad, hanem, ami talán még jobban fáj, életmódját is kénytelen lényegesen leegyszerűsíteni. Fokozott mértékben sújtják a nehéz idők a tömegeket. Azt mindenki belátja, hogy a nemzeti jövedelem megcsappant és ezért nem lehet senkit felelőssé tenni. De úgy érzik, hogy a csökkentést a társadalom különböző rétegei nem viselik egyenlő arányban, vagyis a nemzeti jövedelem nem oszlik meg ugyanazon kulcs szerint, mint azelőtt. Ez igazságtalan és semmiesetre sem következik szükségkép a válságból. Jöjjön tehát az állam, teremtsen rendet, gondoskodjék a nemzeti jövedelem igazságos megosztásáról és ebből a célból nyúljon bele az állampolgárok gazdálkodásába, még pedig nemcsak az eddig is alkalmazott és már megszokott módokon, tudniillik állampénzügyi és közigazgatási természetű intézkedésekkel, hanem sokkal közvetlenebbül, egyenesebben, magába a termelésbe, a forgalomba, még pedig úgy az áruk, mint a pénz forgalmába, valamint szükség esetén a fogyasztásba is.

Végeredményben ezek a törekvések tehát a nemzeti jövedelem igazságosabb elosztásának feladatát róják az államra és ettől a céltől vezettetve sodródnak az államok mindenütt olyan mélyen a gazdasági életbe, mint még soha. Nem saját jószántából nyúl az állam mindenbe, hanem azért, mert kénytelen erre. Szorítják egyfelől a tömegek, amelyek természetesen a lehangosabbak és méltán, mert a legtöbbet szenvedtek, másfelől tereli a gazdasági válság, amely a pénzügyi és gazdasági egyensúly felborulásával fenyeget, ha a kormányok nem vállalkoznak a gazdasági élet erőinek kiegyenlítésére.

Mindaz azonban csak óvatosan tapogatódzva történik, úgyhogy a gazdasági élet individualisztikus alapjai továbbra is fennmaradjanak és a verseny érvényesülésére is maradjanak bizonyos területek. Tervgazdálkodásról, Oroszországot kivéve, nem beszélhetünk, mert hiszen sehol másutt nem fektették fel az egész nemzeti gazdaságnak bizonyos időre szóló tervét előre abból a célból, hogy azt tűzzel-vassal végrehajtsák. Bár kétségtelen az, hogy a hitleri Németországnak a mezőgazdasági önellátásra vonatkozó újabb intézkedéseiből olyasvalami bontakozik ki, ami ugyancsak közel áll a tervgazdálkodáshoz. Azonban általában a törekvések kevesebbel is megelégszenek, nevezetesen, hogy bizonyos egyenletes jövedelemeloszlás célkitűzéseinek megfelelően irányítsák a különben individuálisnak meghagyott gazdasági életet. És habár ez az irányítás nem mindig szelíd és nem mindig szűkkörű, különbséget mégis konstatálni lehet egyrészt a tervgazdálkodás, másrészt az irányított gazdálkodás között. Utóbbinak fogalmához tartozik ezenkívül mindenesetre az autoritativ beavatkozás is. Mert hiszen arról van szó, hogy a gazdasági életnek a termelésben, a forgalomban, stb. működő egysége bizonyos együttműködésbe illeszkedik bele,

akkor is, ha ez annak véletlenül nem előnyös; és a tapasztalás szerint éppen ilyen autszejiderek hiúsíthatják meg a legtökéletesebben elgondolt tervszerűség végrehajtását is.

MAGYARORSZÁGON az irányított gazdálkodás tulajdonképpen azóta kelt nagyobb érdeklődést, mióta a mezőgazdaságban propagálják. Azzal a szükségességgel, hogy bizonyos kényszer elkerülhetetlen, a mozgalom kezdettől fogva számolt és már többször bejelentették fÉHg-meddig hivatalos nyilatkozatok is, hogy az idevonatkozó kerettörvény készülöben van.

Érthető, ha ez a gazdasági irányzat különösen a mezőgazdaság körében találkozik érdeklődéssel. Már érintettük, hogy a nagyipar a kartelek és hasonló alakulatok keretében tulajdonképpen évtizedek óta bizonyosfokú irányítással termel, amelynek intenzitása hol erősebb, hol gyengébb, de jelenleg, a válság nyomása alatt, mindenestre maximumát érte el. E szervezetség révén az iparnak mindenekelőtt módjában áll a mindenkori kínálatot a viszonyokhoz képest kialakítani, mivel pedig a kínálatnak a kereslethez képest történő csökkentése áremelő hatást gyakorol, ezen a módon az áralakulásra is döntő befolyást gyakorolhat. Az ami ma a mezőgazdaság válságának egyik alapvető oka, hogy évek óta sokkal többet termel, mint amennyire vásárlóképes kereslet jelentkezik, a gyáripari termelésben huzamosabb időn át éppen ezért nem fordulhat elő.

Ezt felismerte a mezőgazdaság és miután a válsággal folytatott küzdelmében minden más eszközt kimerített, ehhez akar folyamodni az is. De helyzete az iparéhoz képest nehezebb. Alig ugyanis Magyarországon összesen néhányezer gyárnak minősített iparvállalat működik, addig a mezőgazdasági üzemek száma mintegy 1,200.000. A gyárak közül legfeljebb egy-két tucat termeli ugyanazt a cikket, a mezőgazdaságban mind az 1,200.000, vagy legalább is termelheti. Könnyen belátható, milyen különböző feladat egyfelől a gyárat, másfelől a mezőgazdaságot megszervezni a piachoz igazodó termelésre. Fokozza a nehézséget a különbség, amely a gyárak és a többséget kitevő kis- és törpebirtokosok értelmi színvonala, valamint kereskedelmi érzéke közt van. Végül figyelembe kell venni azt is, hogy a válságnak a mezőgazdaságban nem lehet kifejtenie azt a termelési érdek szempontjából igen egészséges hatását, hogy az adott helyzetben életképtelen üzemeket kiselejtezze és ezzel a termelés kereteit, tehát az árukínálatot csökkentse. Itt, mint éppen ma látjuk legjobban, a viszonyok romlása egyszerre egzisztenciák tíz- és százezreit érinti, akiket szociális és nemzeti okokból lehetetlen sorsukra bízni. Vagyis e magasabb érdekek a válság egy oly következményével való szembeszállást kívánnak, amely tisztán gazdasági szempontból a gyógyulásnak természetes folyamatához tartoznék.

Mindez a nehézség az iparhoz viszonyítva abból ered tehát, hogy a mezőgazdaság sokkal lazább, szétszórtabb, szinte atomizált szervezetben termel. Ennek következményeit a termelők elsősorban a beszerzés és az értékesítés terén érezték, mert hiszen itt kerültek szembe a kereskedelmi, ipari és banktőke szervezett gazdasági egységeivel. A kis-

termelők autonóm védekezése jelentkezett a szövetkezeti mozgalomban, amely a hitel és a fogyasztás terén a háború előtt is kellő ellensúlyt kifejteni képes tényezővé fejlődött. Egy-két úttörő országot kivéve, csak a háború után fordul az érdeklődés az értékesítés szövetkezeti megszervezése felé. Ott, ahol az utolsó másfél évtizedet ebben az irányban alaposan kihasználták (Németország, Hollandia, Dánia, Balti államok, Kanada, U. S. A., Dél-Afrika, Ausztrália), a mezőgazdaság autonóm szervezettel rendelkezik, amelyet most csak be kell állítani autoritativ irányítás végrehajtására. Más országokban, köztük sajnos Magyarországon is, nem jutottunk ennyire és így már a szervezet kiépítésének is többé-kevésbé állami kezdeményezéssel kellene megindulnia.

MINDENESETRE így is elsősorban az értékesítést kell célbavenni. Annak megszervezése nélkül a termelést irányítani nem lehet, de nem is volna érdemes. A termelő üzem igazodjék a piaci helyzethez, az irányításban megadott szempontok szerint és ha ezt önként nem teszi, szorítani kell arra.

A termelő számára ez a megoldás tetszetőssé válik, mert általa biztosítva látja, hogy amit termelt, azt jövedelmező áron feltétlenül el tudja helyezni. A gondolat e népszerűségéhez az utóbbi évek tapasztalatai is hozzájárultak. Mert hiszen nálunk is kisebb foltokon már folyamatban van az irányított termelés. Tulajdonképpen ilyen a dohány, de az, mint állami monopólium tárgya, más szempont alá is esik. Majdnem hasonló jelentőségű termény a cukorrépa. A nemzetközi cukorkartel évről-évre megállapítja az egy-egy ország cukorgyárai által termelhető mennyiséget. A gyárak szervezete ennek alapján évről-évre szerződik a termelők szervezetével és megállapodik az átveendő mennyiség, ár, stb. tekintetében. Akinek nincs répakontingense, hiába termelne, nem lesz, aki megveszi. Akinek van kontingense, nyugodtan várja az őszt, mert tudja, kinek szállíthatja le a répát és mennyit kap érte. Hasonló helyzet alakult ki a gyakorlatban a kendergyárak és kendertermelők, a lenolajgyárak és lenmagtermelők, a sörgyárak és a komlótermelők, stb. között. Ismeretesek azok a tárgyalások, szenvedélyes viták és végül többször módosított intézkedések is, amelyek a tejforgalom szabályozására vonatkoznak. Tudjuk azt is, hogy a közelmúltban hasonló rendelkezés történt a paprika értékesítése terén. Van továbbá ló kiviteli szindikátus, amely a külföldi elhelyezésben akarja kizárni a versenyt és bár nem termelői alakulat, a mezőgazdaságra hatása mégis van. Ugyanilyen szempontból kell megítélni a faértékesítő szervezetet, amely nemrégiben létesült, valamint a burgonyaértékesítés céljából tervezett központot. Igen érdekes ebben a körben még a hegyközségi törvénynek egy intézkedése. Eszerint el lehet rendelni, hogy bizonyos körzetben csak bizonyos fajta oltványokat szabad forgalomba hozni, ami végeredményben azt a célt szolgálja, hogy bizonyos szőlőkörzetben hosszabb-rövidebb időn belül kizárólag az állami irányításnak megfelelő fajok termeltessenek. A törvényt nem lehetett végrehajtani, mert a termelőkre nézve ma elviselhetetlen megterheléssel járt volna, de nagyon jellemző, hogy már

ezelőtt hét évvel törvényileg utat enged a termelés közvetlenül az állam irányításának oly fontos mezőgazdasági ágazatban, mint a szőlőművelés.

LÁTHATJUK a fentebb röviden érintett esetekből, hogy a megoldás súlypontja az értékesítés terén van; a tervszerű termelés alapja az, hogy a várható árumennyiség elhelyezése és egyúttal az ár előre biztosítva van. Az a mozgalom, amely most a mezőgazdaságban folyamatban van, arra irányul, hogy ugyanez a rendszer kiterjesztessék lehetőleg minél több cikkre. Az elgondolás szerint belföldön a feldolgozó iparok vagy pedig esetleg a fogyasztók szervezetei (a szövetkezetek) veimének át évről-évre bizonyos terményekből meghatározott mennyiséget előre meghatározott áron; a kiviteli forgalomban pedig kontingensszerződéssel lehetne ugyanígy biztosítani már a termelés megindulásakor a mennyiséget és az árat; ennek mintegy első kísérletül volt szánva a németekkel kötött lenszerződés. Mivel a vevő részéről a kikötöttnek megfelelő minőségű és mennyiségű áru átvétele kötelező, a termelő ilyen módon mentesül eddigi legnagyobb gondjától, amely abban állt, hogy vájjon lesz-e vevője. De éppoly fontos ránézve, hogy nem lesz kitéve kellemetlen meglepetéseknek az árat illetőleg. £ tekintetben a mezőgazdaság helyzete kedvezőtlenebb az iparénál, a termelési időszak hosszabb és a termelési eljárásoknak idényhez kötött volta miatt. Nem tud oly gyorsan és könnyen igazodni a konjunktúra változásához, tehát mikor eladni akar, esetleg már egészen más árak várják termelvényeit a piacon, mint amikor a termeléshez számvetését elkészítette.

Ettől tehát megmenekül, ha már előre, az üzemterv elkészítésekor tudja, hogy — mennyit érdemes termelnie. A cél természetesen csak akkor érhető el, ha ennél az előre megállapított mennyiségnél csakugyan nem termelnek többet. Itt, ezen a ponton érinti az irányítás magát a termelést is. Az egész elgondolás ugyanis feltételezi, hogy valamilyen módon — ha kell, hatósági kényszerrel — meg kell akadályozni az átvehető mennyiség keretén kívül eső termelést az illető cikkből. De a kontingensen belül is a termelést valamiféleképpen úgy kell szétosztani az egyes termelőkre, hogy mindegyiknek megállapíttassék a maga kerete, amelyen túl nem léphet, mert hiszen ha egy részük ezt megtenné, az összes keret túllépése volna a következmény.

Talán az első pillanatra is érezhető, hogy az egész irányított gazdálkodásnak legkényesebb pontja ez. Különösen akkor, ha az, úgy amint nálunk is tervezik, nem általános, hanem csak egyes termékekre terjed ki. Ebben az esetben ugyanis az irányított cikkek, illetőleg azok termelői kiváltságos helyzetben lesznek: míg a többi, a mezőgazdasági összhozadéknak nagyobb részét kitevő termelvények ezentúl is ki lesznek téve többé-kevésbé a világpiacon szabad áralakulásnak — már pedig éppen ez rombolta le a mezőgazdaság jövedelmezőségét —, addig egyes cikkeknek jövedelmező áron való elhelyezhetősége biztosítva lesz. Mindenki lehetőleg nagymennyiségű ilyen cikket akar termelni és elképzelhetjük, micsoda versengés, sőt tülekedés indulhat meg, esetleg felidézve újból azokat a közkerkölcsöt romboló viszonyokat, amelyek az infláció alatti kötött gazdálkodással együtt szerencsére

nagyrészt elmúltak. De zavarok a kontingens szétoztása után is támadhatnak. Az egy-egy termelőnek juttatott részesedést ugyanis nem lehet a terménynek bizonyos mennyiségében megállapítani. A mezőgazdaságban a hozamnak 50%-os kilengése nem ritkaság, tökéletesen azonos gazdálkodás mellett is előfordulhat két év közt, az időjárás különbözősége folytán. A kontingens tehát csak holdszám alapján osztható fel. Először is tehát elkerülhetetlenül együttjár vele az ellenőrzés abban az irányban, hogy minden egyes termelő tényleg a neki juttatott holdszámmal szorítkozott-e. De még akkor is, ha ezt tényleg megtette, további bonyodalmak merülhetnek fel. Egy és ugyanazon a területen teljesen azonos időjárás mellett is igen különböző lehet a terméseredmény, aszerint, hogy miképpen munkálják meg a földet, hogyan vetik el a terményt, mennyi trágyát vagy műtrágyát szórtak el a talajra, öntözik-e azt, sikerül-e éppen a legjobbkor aratni, stb. Szóval lehet extenzíven és intenzíven gazdálkodni. Az utóbbi módszer nagyobb hozammal jár és csak azért nem gazdálkodik ennek értelmében mindenki belterjesen, mert a földbe befektetett munka- és tőkefebblet nem mindig térül meg az árban. Miután az irányított gazdálkodás mellett a jövedelmező ár biztosítva lesz, az ebbe bevont termények intenzív művelése érdemes lesz és a termelő más termények művelésétől minden nélkülözhető munkáskezet és tőkefillért el fog vonni és befekteti az irányítás alatt álló cikk termelésébe. Tehát a kontingens betartása mellett is megtörténhet, hogy lényegesen több terméket kínálnak átvételre, mint amennyinek elhelyezésére gondoltak a termelési évad elején. Ezzel természetesen felborul az egész számítás, jelentkezik a többletkínálat, amelyhez sem a belföldön, sem külföldön kereslet biztosítva nincs.

Nem akarjuk ennek a bonyodalomnak kibogozás! lehetőségeivel eltölteni az időt. Mindenesetre vannak ilyenek, bár egyik sem biztos és egytől-egyig a megkötéseknek, a bürokratizmusnak és a költségeknek növekvésével járnak. A fentebbi nehézség magábanvéve is jellemezheti, milyen problémákkal kerül szembe az irányított gazdálkodás a mezőgazdaságban. Pedig ez nem is az egyetlen. És mégis fokozódó mértékben terjed nemcsak nálunk, hanem az egész világon. Ez mindennél jobban mutatja, hogy nem annyira terv-, mint inkább szükség-szerűségekből ered.

A nehézségek annál nagyobbak, minél fontosabb terményről van szó. Minél nemzetközibb piaca van ugyanis valamely cikknek és minél több termelő van abban érdekelve, annál nehezebb termelését és értékesítését bizonyos irányba terelni. Viszont a keresletnek és az árának az előre való biztosítása, amelyet az irányított gazdálkodásnak kell nyújtania, a termelőre nézve ugyancsak annál nagyobb jelentőségű, minél fontosabb cikkről van szó. Ebben a dilemmatikus helyzetben van a búza. Tudvalevőleg nemrégiben Londonban a búzakiviteli államok, köztük Magyarország is, egyezményt kötöttek, amely mindegyikük számára megszabta a kiviteli kontingenst. Mikor e sorokat írjuk, folynak megint a tanácskozások Rómában és az előzetes hírek szerint az U. S. A. panaszt készül emelni Kanada ellen, mert nem tartotta be a kontingenst. íme, még a kormányok is!

Mindenesetre a búza világpiacon helyzetének nemzetközi üggyé való tétele világosan mutatja, hogy a gazdálkodás irányítására vonatkozó törekvések már világgazdasági méreteket öltenek. Megint csak utalnunk kell arra, hogy ez voltaképpen csak a mezőgazdaság területén újdonság, mert hiszen az iparban régóta működnek világméretűek. De arránéve, hogy mennyire az egész világra kiterjed ez az áramlat, a legjellemzőbb, hogy találkozunk vele minden egyes állam mezőgazdasági politikájában. Természetesen nagy a különbség aszerint, hogy ki-, vagy beviteli ország-e az illető, mezőgazdasági szempontból. A kiviteli állam, hacsak nem tud a többi kiviteli országgal együtt gyakorlatilag is beváló nemzetközi megállapodásra jutni, amely biztosítja számára a mindenkori világpiacon keresletnek egy bizonyos részét, az irányításban csak a belföldi szükségletnek megfelelő és a kereskedelempolitikai eszközökkel esetleg biztosított külföldi kontingens mennyiségéhez szabhatja az irányítást. Az ezen felüli többlet már újabb nehézségeket okoz. Ezért exportországokban a termelés korlátozása, vagyis a legnehezebben megoldható kérdés adódik így. Beviteli országokban a helyzet más. Ott a háború óta arra irányult a tervszerűség, hogy a termelést fokozzák. Ez gazdaságpolitikailag aránylag könnyen megoldható feladat, mint ezt az összes európai gabonabeviteli országok (elsősorban Ausztria, Németország, Olaszország, Svájc) esete bizonyítja, amelyek aránylag rövid idő alatt óriási mértékben emelni tudták a termelést. Nem kellett más, mint megfelelő vám és oly intézkedések, melyek biztosítják azt, hogy a vámoknak áremelő hatása valóban érvényesüljön, mint a beviteli monopólium, amely fennáll Svájcban és Norvégiában, vagy az őrlési kényszer (amikor tudniillik a malmokat kötelezik, hogy bizonyos minimális százaléknál több külföldi eredetű búzát nem őrölhetnek bele a lisztbe), amely fennáll Olaszországban, Németországban. De ezeknek az intézkedéseknek az eredményessége is abban az arányban csökken, amilyenben mértékük nő. Minden áremelés, melyet előidéznek, a fogyasztás csökkenésére és a termelés kiterjesztésére ösztönöz; tehát a vámemelés oly tényezőket helyez működésbe, melyek az árjavulás elvesztéséhez vezetnek. Így elkövetkezik az az időpont, amikor nem lehet a dolgot kerülni és a radikális intézkedéshez kell nyúlni: a minimális ár megállapításához.

Ehhez folyamodott Franciaország, Németország és Anglia. Az előbbi kettő különben ma már a kiviteli és beviteli állam határán mozog és így érthető, ha a termelők pusztán a vámmal magukat eléggé biztosítva nem látták. De érthető az is, hogy az állam a jelenlegi árat a jelenlegi termésmennyiségtől feltételezetten garantálja és a termelőket előre megfenyegeti, hogy amennyiben emelik a termelést, az árat le fogja szállítani. Az U. S. A.-ban Roosevelt egyik első intézkedése volt hasonló irányú, ugyanezzel a kikötéssel és ma már megállapítható, hogy az első év eredményeképpen a búzatermő terület mégis nagyobb. Az U. S. A. azonban kiviteli ország, tehát a minimális ár biztosítása csak úgy lehetséges, ha a feleslegeket az állam veszi át, vagy pedig a kiviteli és a belföldi ár közti különbséget megtéríti.

Németország példája legjobban mutatja, miképpen fordul az irányítás ellenkező irányba. Mindeddig egész mezőgazdasági és kereskedelempolitikájának célja a búzában való önellátás volt. Tehát annak termelését minden eszközzel növelni iparkodott. Most ezt elérvén, biztosítja ugyan a jövedelmező árat termelőjének, de egyúttal letiltja a termelés további kiterjesztését, mert ha ez bekövetkeznék, neki is kontingensszerződésért kellene házalnia a külföldön, enélkül a minimális ár nem tartható fenn.

Irányított gazdálkodást csak biztosított piacra lehet építeni. Tehát előfeltétele az autarchikus irányzat. Lehetséges, hogy amint az autarchia idézte elő az irányítást, később majd amannak meggyökeresedett és intézményesedett volta fog leginkább konzerválólag hatni utóbbira oly korban is, amikor talán megint ellenkező szelek kezdenek fújdogálni. Ma kétségkívül benne vagyunk mindkettőben és a római hármass egyezményt sem lehet úgy feltüntetni, mintha szakítást jelentene ezzel az irányzattal. Lazítja ugyan a nemzeti autarchiát, de teremt egy az irányított gazdálkodásra sokkal alkalmasabb gazdasági területet. Pontosabban: rést üt az egyes nemzetek autarchiáján azért, hogy bizonyos cikkekre vonatkozólag preferenciákkal körülbástyázott belső piacot biztosítson. Amennyiben például a meg egyezések következtében egész átlagos búzafeleslegünk átvétele egyrészt Olaszország, másrészt Ausztria részéről biztosítva van, akkor nemhogy a világpiacon gazdálkodás, vagyis a szabadkereskedelem felé történt volna lépés, hanem éppen ellenkezőleg, Magyarország lazította kapcsolatát a világpiacon, amelytől eddig éppen a búza miatt nagyon függött. Ugyanez áll természetesen a többi, eddig a világpiacon kerülő exportcikkekre vonatkozólag úgy nálunk, mint a másik két országban, így tehát a római egyezmény még akkor is, ha más államok csatlakoznak ahhoz, a körükbe vont cikkek tekintetében szélesebb alapot teremt a gazdálkodás irányításához. Egy sereg cikk, ami eddig világpiacon volt, ezt a jellegét elveszti. Ezáltal úgy értékesítésének, mint termelésének irányítása könnyebbé válik.

Ez az oka annak, hogy az irányított termelésre vonatkozó mozgalmak és tervek nálunk egyelőre elcsendesedtek. Meg kell várni a római egyezmény gazdasági eredményeit s azokhoz képest lehet majd kidolgozni a mezőgazdaság irányításának programját. A feladat nehezebb része mindenesetre ez utóbbi lesz és valóban sok tudással, tapasztalattal és meggondoltsággal kell majd eljárni, hogy a várakozásoknak legalább egy része teljesüljön.

IHRIG KÁROLY